

Breda Seeligsingel

Archeologische Begeleiding

Drs. J. Nollen

Erfgoedrapport Breda 97
ISSN: 2210-9552

Inhoud

1	Inleiding	3
2	Ligging en aard van het terrein.....	4
3	Landschappelijke gegevens en historische context	5
4	Archeologische achtergronden.....	7
5	Doelstelling	8
6	Werkwijze en resultaten	11
7	Conclusie en aanbeveling	13
8	Literatuur.....	14

1 Inleiding

Bij de vervanging van het riool aan de Seelingsingel kwamen resten van de vestingwerken te voorschijn daarom heeft de Afdeling Ruimte van de gemeente Breda een noodonderzoek uitgevoerd tijdens deze werkzaamheden. Deze archeologische begeleiding is uitgevoerd vanaf 22 oktober tot en met 31 oktober 2012 op de Seelingsingel te Breda. Aanleiding voor het onderzoek is de vervanging van de riolering waarbij bodemverstorende werkzaamheden plaatsvinden. Hoewel de riolering zoveel mogelijk in het oude tracé wordt aangelegd kunnen de grondwerkzaamheden eventuele aanwezige archeologische resten beschadigen of vernietigen.

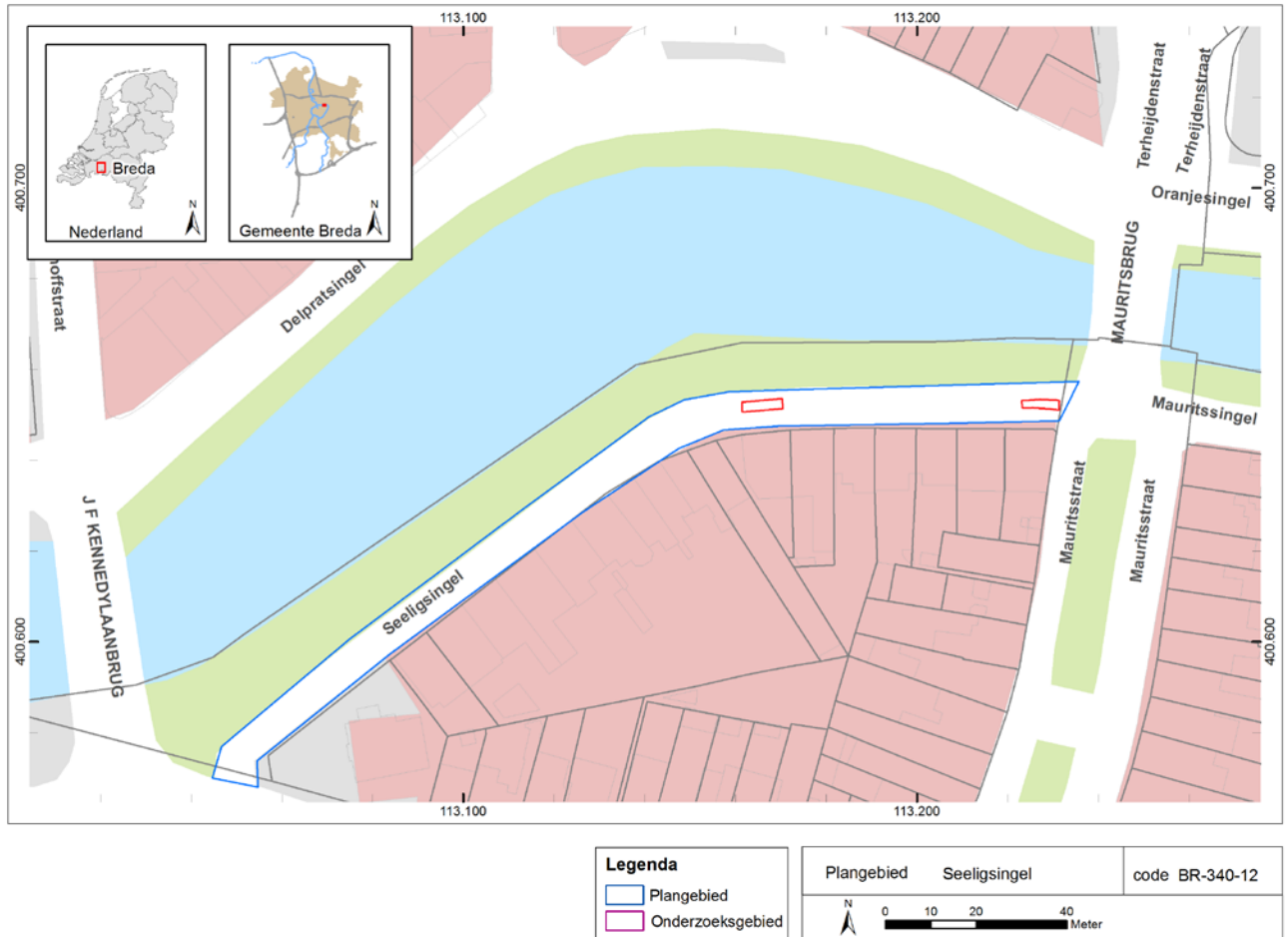
Het doel van de Archeologische Begeleiding is op een snelle en betrouwbare wijze de archeologische resten in het plangebied te documenteren en indien mogelijk te beschermen door dele in-situ te behouden.

Administratieve gegevens

Provincie	Noord-Brabant
Gemeente	Breda
Plaats	Breda
Toponiem	Seelingsingel
Objectcode	BR-340-12
Noord- coördinaten	113.122 / 400.645, 113.232 / 400.666
Zuid-coördinaten	113.133 / 400.666, 113.230 / 400.646
Kaartblad	44 D
Onderzoeksmeldingsnr.	54452
Opdrachtgever	-
Bevoegd gezag	Gemeente Breda, drs. Erik Peters
Uitvoerder	Gemeente Breda, Afdeling Ruimte
Senior archeoloog	drs. Joeske Nollen
Veldarcheoloog	Lina de Jonge MA
Veldmedewerkers	John Harmanus, Alex Schut

2 Ligging en aard van het terrein

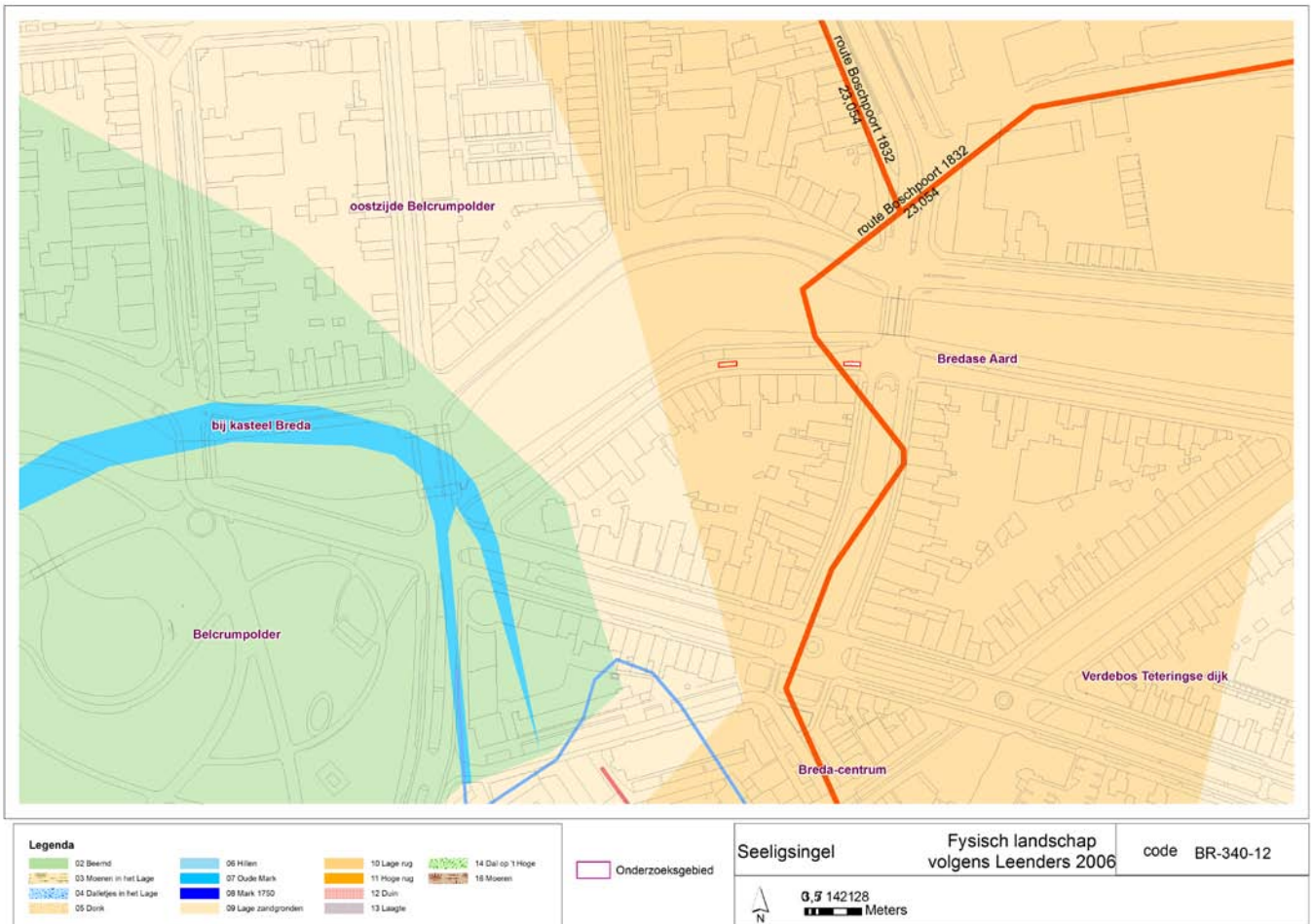
De rioleringswerkzaamheden vonden plaats op de Seeligsingel. De Seeligsingel ligt aan de noordzijde van het centrum van de gemeente Breda. Het plangebied wordt begrensd door de Sophiastraat in het zuidwesten de Mauritsstraat in het oosten, de Singel in het noorden en de bebouwing aan de Seeligsingel in het zuiden. Het totale oppervlak van de sleuf die werd gegraven ter vervanging van het riool bedraagt circa 1000 m². Binnen het riooltracé zijn twee locaties nader onderzocht omdat daar delen van de vestingwerken te voorschijn kwamen. Het totale oppervlak dat uitgebreider is gedocumenteerd beslaat 40 m². Werkput 1 ligt ter hoogte van Seeligsingel 7 en werkput 2 ter hoogte van Seeligsingel 1.



Afb. 1. Plangebied rioolwerkzaamheden en onderzoeksgebied op topografische ondergrond.

3 Landschappelijke gegevens en historische context

Het plangebied is gelegen op een lage dekzandrug die de hoge koppen van Spoordonk (in het noorden) en Catharinadael (in het zuiden) met elkaar verbindt. In het westen ligt de stroomgordel van de Mark (afb. 2). Het plangebied ligt in bebouwd gebied en is zodoende niet gekarteerd op de bodemkaart. Vermoedelijk is het door bodemingrepen die met de stadsontwikkeling te maken hebben dusdanig verstoord dat de top van de oorspronkelijke bodemopbouw verdwenen is. Verwacht wordt een dekzandrug, waar bovenop stadsophoging is opgeworpen. A- en B- Horizonten zullen volledig verdwenen zijn. Een esdek zal waarschijnlijk nooit zijn opgeworpen.

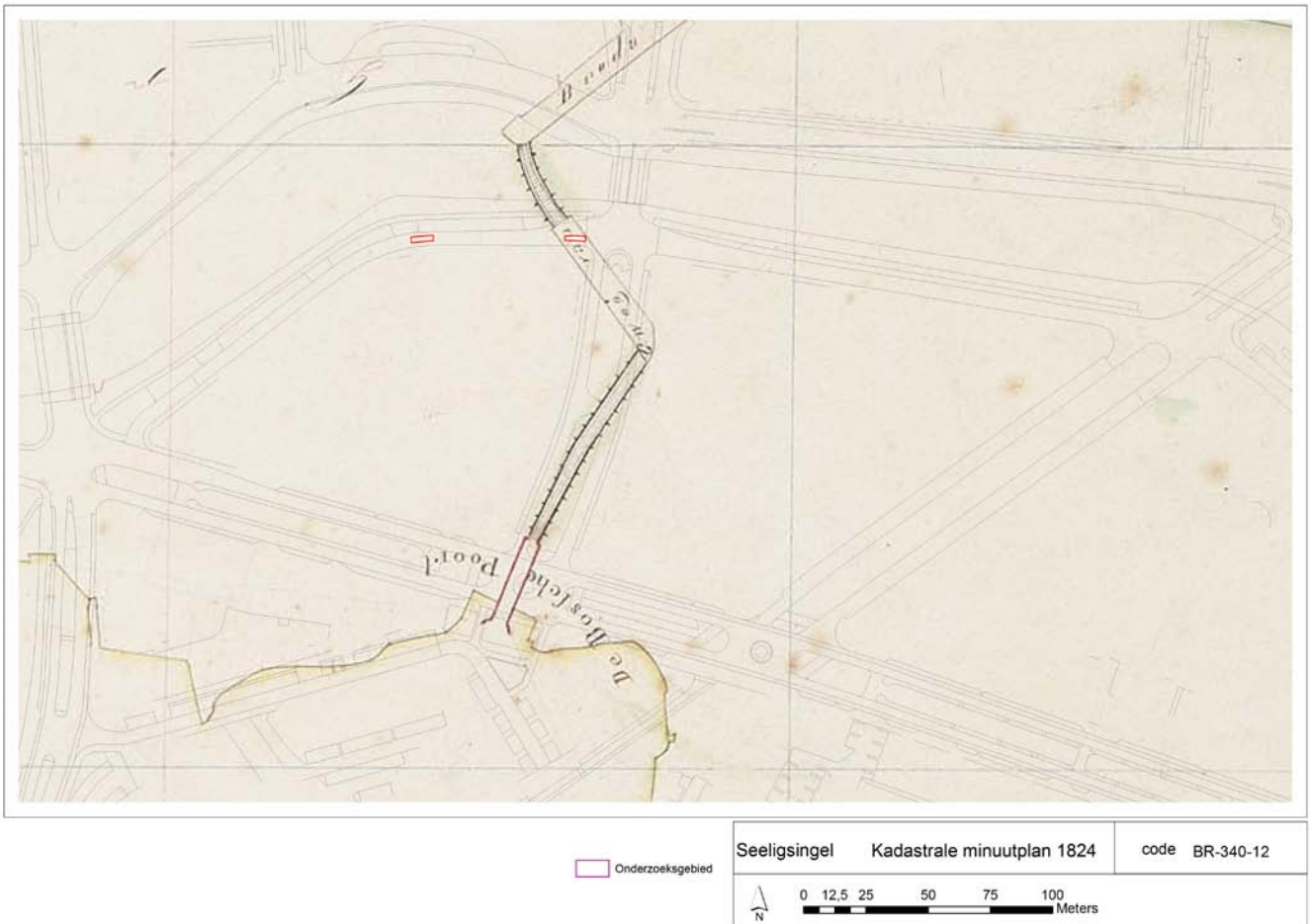


Afb. 2. Landschappelijke situatie in de omgeving van het onderzoeksgebied volgens Leenders 2006 en infrastructuur.

In de elfde en twaalfde eeuw begint er zich een grotere nederzetting te ontwikkelen op en rond de dekzandrug Catharinadal aan de oostoever van de Mark. Aanvankelijk had de nederzetting een voornamelijk agrarische en administratieve functie, maar na het verleggen van een landroute door de heer van Breda omstreeks 1200 kwam er een handelsfunctie bij. In de tweede helft van de dertiende eeuw was de stad zo groot geworden dat ze voorzien werd van een aarden omwalling. Tussen 1330 en 1385 werd bovenop de wal een stenen stadsmuur gebouwd.

Aan het begin van de zestiende eeuw was de stad zo ver gegroeid dat een nieuw groter verdedigingswerk noodzakelijk werd. De stad Breda en Hendrik van Nassau, heer van Breda beginnen in 1531 met de bouw van een verdedigingswerk naar Italiaans model. Het betrof een aarden omwalling met daarachter een

brede ondiepe gracht. Het plangebied lag buiten deze vesting. De Terheijdensweg liep toen wel door het plangebied. Vanaf 1577 heeft de vesting verschillende verbouwingsfases ondergaan, vanaf die periode ligt het plangebied op de rand van de vesting en worden er verschillende grachten en verdedigingswerken binnen het plangebied aangelegd. Voordat de vesting in 1869 gesloopt werd, lagen binnen het plangebied het bastion 'Mansfield' en het ravelijn 'Prins Maurits'. Door het plangebied liep de route bij de Bosschpoort in 1832 (afb. 2) die ook op de kadastrale minuut uit 1824 staat aangegeven (afb. 3). Deze route liep langs het ravelijn 'Prins Maurits'. Op de kadastrale minuutplan zijn de vestingwerken, uit militaire overwegingen, niet gedetailleerd weergegeven, alleen de wegen en de contouren van de vestingwerken staan erop. In de plangebieden zijn door Leenders (2006) geen nederzettingselementen (mede omdat er in deze zone niet gebouwd mocht worden vanwege het openhouden van het schootsveld), heerlijkheden en landgoederen, bos en heide gekarteerd.



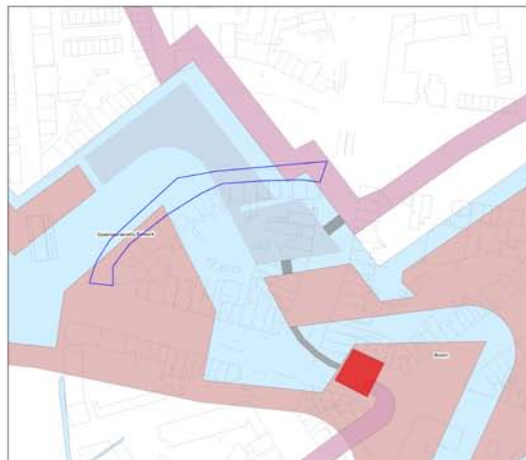
Afb. 3. Het onderzoeksgebied geprojecteerd op het kadastrale minuutplan 1824.



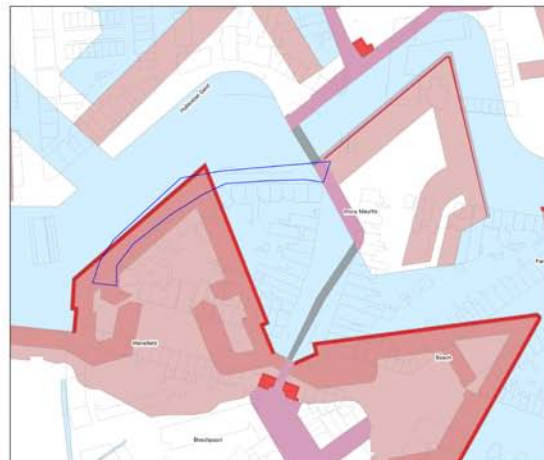
1. De vesting, aangelegd door graaf Hendrik III van Nassau, vanaf 1531



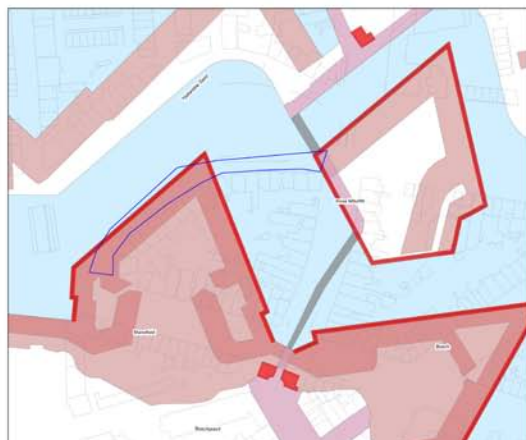
2. Aanleg van aarden bastions door Willem van Oranje, 1577-1583



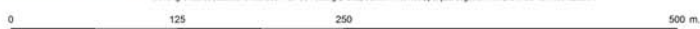
3. Ombouw vesting door prins Maurits naar het Oud-Nederlandse stelsel, 1591-1624



4. De ombouw van de vesting door stadhouder-koning Willem III, 1682



5. De situatie van de vesting vlak voor de sloop, 1869

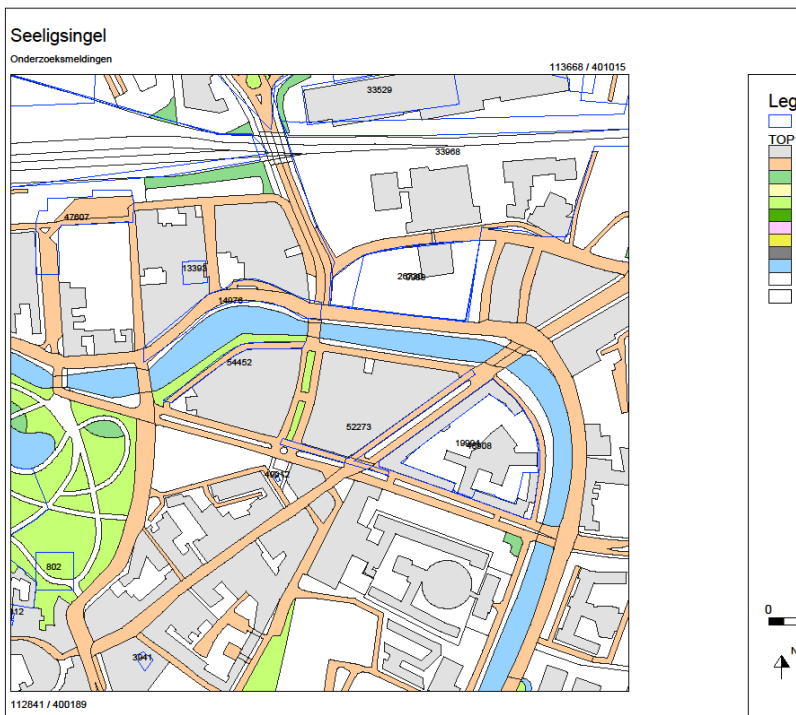


Credits
 Uitgever: Gemeente Breda, Bureau Cultureel Erfgoed,
 Research: Teun van den Broek, Hans de Kruif, Gerard Otten
 Tekst: Gerard Otten
 Technische afbeelding en vormgeving: Teun van den Broek, Hans de Kruif
 Ontwerp: afbeelding geïllustreerd
 ©Gemeente Breda, 2007. Aan deze kaart kunnen geen rechten worden ontleend.

Afb. 4. Het onderzoeksgebied geprojecteerd op het kadastrale minuutplan 1824.

4 Archeologische achtergronden

Rondom het plangebied zijn al een aantal archeologische onderzoek uitgevoerd (afb. 4). Op het terrein van Interbrew zijn verschillende archeologische onderzoeken uitgevoerd (onderzoeksmelding 9988, 26730). Hierbij werden verschillende fasen van de vesting van Breda aangetroffen. Er zijn grachten van de vesting uit de periode van het Oud-Nederlandse stelsel gevonden, maar ook uit de periode daarna toen de vesting is omgevormd naar het Nieuw-Nederlandse stelsel dat vanaf 1682 is aangelegd. De omvorming van de vesting wordt toegeschreven aan Menno van Coehoorn (Brouwer 2005). Tijdens vervolgonderzoek op hetzelfde terrein in 2008 is muurwerk aangetroffen van het ravelijn Prins Maurits. Dit ravelijn is een voor het bastion gelegen eiland of driehoek en wordt toegeschreven aan de aanpassingen die zijn gedaan voor de omvorming naar het Nieuw-Nederlandse stelsel die vanaf 1682 (Torremans 2008) zijn uitgevoerd. Onderzoeksmelding 47607 betreft een booronderzoek ter hoogte van het stationsplein en de Willemstraat. Hierbij is een deel van de bij de vestingwerken behorende gracht in kaart gebracht. Ook bij de onderzoeken aan de Menno van Coehoornstraat in 1981 en 2005, 300 m ten zuiden van het plangebied, zijn sporen van de vestingwerken aangetroffen (onderzoeksmeldingsnummer 14976 en 13393). Het gaat om de contregarde Holland die onderdeel uitmaakt van het Nieuw-Nederlandse stelsel. Uit deze archeologische onderzoeken is gebleken dat de werkelijke locatie van de grachten en muurwerk niet geheel overeenkomt met de locatie op de huidige kaarten (Spijker 2005, Brouwer 2005). Tijdens verschillende onderzoeken aan de nieuwe Boschstraat en Nassaustraat (onderzoeksmeldingsnummer 52273) zijn ook delen van de vesting terug gevonden. Er is een deel van een bastion uit de periode 1531-1602 aangetroffen en er zijn delen van de Buitenpoort (1682-1869) gevonden. Diverse onderzoeken ter hoogte van de Nassausingel en het stedelijk Gymnasium (onderzoeksmeldingsnummer 19994, 48908) hebben ook delen van vestingwerken in het zicht gebracht. Het gaat hier om delen van de bekledingsmuur van het ravelijn 'Farse' en het ravelijn 'Casopijn' (1682-1869).



Afb. 5 Onderzoeksmeldingen in de omgeving het plangebied zoals vermeld in Archis2.

5 Werkzaamheden en resultaten

De rioleringswerkzaamheden die op de Seeligsingel zijn uitgevoerd, bestonden uit het vervangen van de oude riolering en het plaatsen van enkele nieuwe rioleringsputten. De werkzaamheden zijn zoveel mogelijk binnen het oude riooltracé uitgevoerd, maar sommige stukken moesten dieper en breder worden uitgegraven waardoor ook onverstoorde grond werd vergraven. Binnen het tracé waren resten van de vestingwerken te verwachten daarom moesten de werkzaamheden archeologisch begeleid worden. Vanaf 15 oktober tot en met 31 oktober 2012 is er regelmatig een archeoloog bij de werkzaamheden gaan kijken. Op 29 en 31 oktober zijn bij de werkzaamheden stevige funderingen gevonden die in verband konden worden gebracht met de vestingwerken. In de riolerings sleuf ter hoogte van huisnummer 7 en 1 kwamen deze funderingen tevoorschijn (afb. 6). Het muurwerk is schoongemaakt, gefotografeerd, getekend en ingemeten. De formaten van de bakstenen zijn opgemeten en van S 001 werd de tien-lagenmaat genomen.



Afb. 6. Allesporenkaart geprojecteerd op huidige topografie.

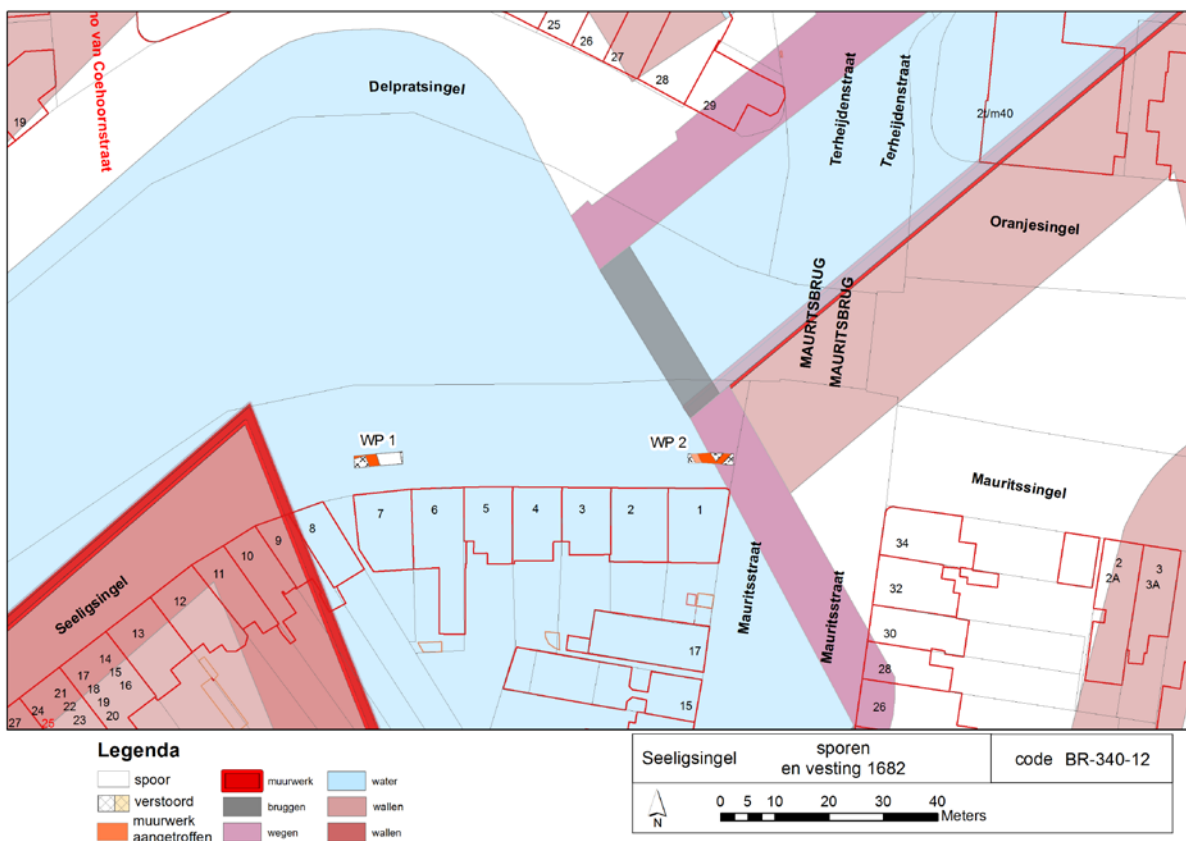
Werkput 1

Ter hoogte van Seeligsingel 7 is een stuk muurwerk gevonden op ongeveer 60 centimeter onder het maaiveld (maaiveld 2.48 + NAP). Het muurwerk betreft een hoek en strekt zich verder uit buiten de werkput (afb. 7). Het noordwest-zuidoost georiënteerd deel was minimaal 2,32 m lang en was 2 m breed. Het zuidwest-noordoost georiënteerde deel had een lengte van 2,14 m. De breedte van deze muur was in de rioolsleuf niet vast te stellen maar werd door een buurtbewoner uitgegraven en mat minimaal 1,90 m (afb. 7). Het muurwerk maakte een hoek van negentig graden. De bakstenen waren roodbakkend en gemetseld met een harde mortel, de maten van de bakstenen waren 22/23 x 11 x 4/4,5 cm. De tien-lagenmaat van het fundament was: 56 cm.

Binnen de beperkte breedte van de rioolsleuf werd het niet duidelijk of het muurwerk verder liep richting het noordoosten of dat de oostzijde de buitenkant van het muurwerk was. Het zuidwest-noordoost georiënteerde deel leek verder te lopen richting het zuidwesten maar de bouwvakkers en buurtbewoners gaven aan dat het verder niet in de rioolsleuf te zien is geweest. Op de foto is te zien dat het muurwerk in de zuidoost hoek in het verleden al doorgebroken was om plaats te maken voor een rioolput. Wanneer we deze gegevens op een rij zetten dan kunnen we er vanuit gaan dat het zuidwest-noordoost georiënteerde deel een steunbeer vormde aan de binnenkant van een bekledingsmuur van bijvoorbeeld een bastion. De oostzijde van het bastion zou dan noordwest-zuidoost georiënteerd zijn. Deze oriëntatie komt overeen met die van het bastion 'Mansfield' alleen wordt dit bastion op basis van oude kaarten 13 meter westelijker verwacht (afb. 8). Uit andere opgravingen is bekend dat de vestingkaart niet altijd klopt met het aangetroffen muurwerk. Waarschijnlijk is dat hier ook het geval en moet de kaart enigszins worden aangepast. Het bastion 'Mansfield' is bij de ombouw van de vesting onder stadhouder Willem III rond 1682 aangelegd en was aanwezig tot aan de sloop van de vesting rond 1869. Waarschijnlijk is het bastion 'Mansfield' ongeveer 13 meter breder geweest dan op basis van oude kaarten werd aangenomen. Ten oosten van het muurwerk S 001 werd een concentratie baksteenpuin aangetroffen S 004, vermoedelijk is dit puin hier terecht gekomen tijdens de sloop van de vesting rond 1869



Afb. 7. Links het muurwerk zoals aangetroffen in werkput 1, rechts de breedte van de vermoedelijke steunbeer zoals deze is uitgegraven door een buurtbewoner (foto M. Dorigo).



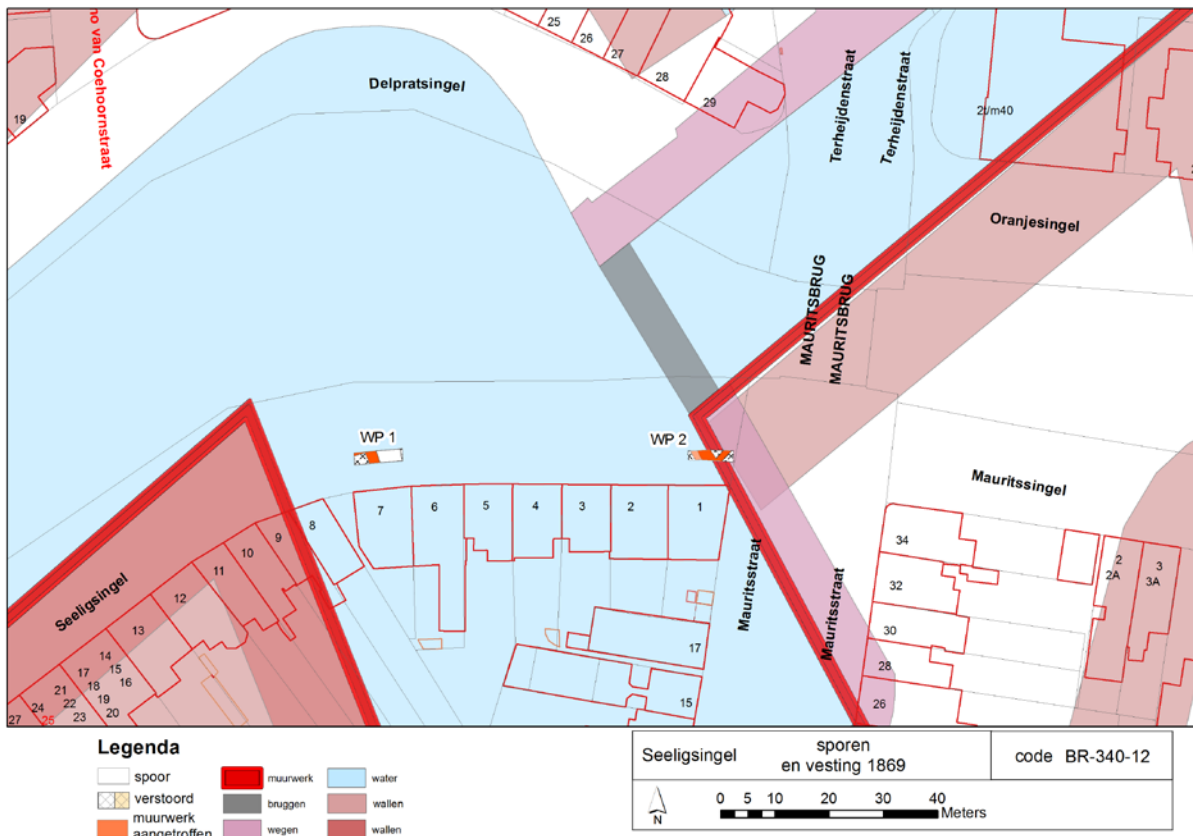
Afb. 8. Allesporenkaart geprojecteerd op huidige topografie en de vestingkaart 1682.

Werkput 2

Ter hoogte van Seelingsingel 1 is ook een stuk muurwerk gevonden op ongeveer 60 centimeter onder het maaiveld. Ook hier lag slechts een gedeelte van het muurwerk binnen de riolsleuf en liep het muurwerk verder door richting het noordwesten, het zuidoosten en het noordoosten. Het noordwest-zuidoost georiënteerde muurdeel bestaat uit een bekledingsmuur van 2,30 meter dik (S 002) en een later aangezette klampmuur die één meter dik is (S 003). Tevens is er een steunbeer (S 002) aangetroffen die een dikte heeft van 1,20 en een minimale lengte van 2,20. De volledige lengte van de steunbeer kon niet worden vastgesteld binnen het tracé van de riolering. De bakstenen behorende tot spoor 002 waren roodbakend en gemetseld met kalkmortel, de maten van de bakstenen waren 22 x 12 x 5 cm. De tienlagenmaat van het fundament kon niet worden vastgesteld. De klampmuur (S 003) die er aan de westzijde tegenaan gezet was, bestond uit hardere paars/rode bakstenen en was met een hardere mortelsoort gemetseld. Het baksteenformaat van deze klampmuur betrof 10 x 22 x 4 cm. Wanneer we de allesporenkaart projecteren op de vestingkaart van 1682 en 1869 blijkt dat de oriëntatie en de locatie hetzelfde is als die van de zuidwestelijke buitenmuur van het ravelijn Maurits (afb. 8 en 10). Het is onduidelijk in welke fase de muurbekleding aan de zuidwest kant van het ravelijn is toegevoegd. De verschillende bakstenen die gebruikt zijn voor de bekledingsmuur en de klampmuur laten zien dat deze in verschillende fases zijn aangebracht. Mogelijk is de eerste fase van de bekledingsmuur al aangelegd bij de aanleg van het ravelijn Maurits gedurende de ombouw van de vesting door stadhouder Willem III in 1682 en is de klampmuur er later aangezet



Afb. 9. Rechts muurwerk van ravelijn 'Prins Maurits' ter hoogte van Seeligsingel 1, links klampmuur.



Afb. 10 Allesporenkaart geprojecteerd op huidige topografie en vestingkaart 1869.

7 Conclusie en aanbeveling

De fundamenteel delen die tijdens de archeologische begeleiding zijn aangetroffen hebben enerzijds bestaande ideeën bevestigd en anderzijds nieuwe inzichten verschaft over de ligging van de voormalige vestingwerken. Het muurwerk aan de oostkant van de Seelingsingel bevestigde de ligging van het ravelijn 'Prins Maurits'. Van deze ravelijn werd de zuidwestelijke bekledingsmuur terug gevonden. Deze muur was aan de binnenzijde voorzien van steunberen. De bekledingsmuur is een keer verbeterd, waarbij er aan de westzijde een klampmuur tegenaan is gezet. Dit ravelijn is aangelegd tijdens de ombouw van de vesting door stadhouder Willem III (1682), en daarna nog eens verstevigd.

Het andere stuk muurwerk in het midden van de Seelingsingel heeft vermoedelijk behoord tot het bastion 'mansfield'. Het muurwerk behoorde tot de oostzijde van het bastion en was aan de binnenzijde voorzien van steunberen. Dit stuk muurwerk bleek 13 meter meer oostelijker te liggen dan aan de hand van kaarten werd aangenomen. Waarschijnlijk is het bastion breder geweest. Bij opgravingen aan de Ceresstraat/ Interbrew uit 2008 is muurbekleding gevonden van het Ravelijn prins Maurits daarvan lag de oostzijde van het ravelijn eveneens veel oostelijker dan op basis van oude kaarten werd aangenomen.

8 Literatuur

Bles, B.J. en R. Visschers, 1983. *Bodemkaart van Nederland schaal 1 : 50 000. Toelichting bij de herziene uitgave van blad 50 West Tilburg*, Stiboka, Wageningen.

Brouwer, M.C. 2005. *Breda Interbrew, inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven*. (BAAC rapport 05.162), 's Hertogenbosch.

Hos, T.H.L. 2012. *Breda nassastraat - Nieuwe Boschstraat, archeologische begeleiding*. (erfgoedrapport Breda 82), Breda.

Leenders, K.A.H.W., 2006. *Cultuurhistorische landschapsinventarisatie gemeente Breda*, Breda.

Klinkert, W., 2002. *Breda in kaart*, Breda.

Nollen, J.H. en L. de Jonge, 2011, *Breda Nassausingel Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven*. Breda.

Peters, S.A.L., 2008, *Breda Nassausingel, inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven* (BAAC rapport 06.357), 's Hertogenbosch.

Roosens, N., 1980. *De stadsomwalling van Breda: de eerste toepassing van het gebastioneerd vestingstelsel in de Nederlanden (1531 - 1547)*, In: Bijdrage tot de geschiedenis, 63e jaargang - 1980 afl everingen 1-4.

Spijker, K., 2006. *Breda, vestingwerken aan de Menno van Coehoornstraat, definitief archeologisch onderzoek* (BAAC rapport 05.244/Erfgoedrapport Breda 18). 's Hertogenbosch.

Spijker, K., 2006. *Breda, Contregarde Holland, definitief archeologisch onderzoek* (BAAC rapport 05.365/Erfgoedrapport Breda 26). 's Hertogenbosch.

Spijker, K., 2006. *Breda, De Contregarde Holland van Menno van Coehoorn, definitief archeologisch onderzoek* (Erfgoedrapport Breda 29). 's Hertogenbosch.

Torremans, R., 2008. *Het ravelijn prins maurits onder de Josefkerk* (ADC rapport 1391) Amersfoort.

Websites

www.archis2.archis.nl